ISSN: 2181-3906 2026

International scientific journal
«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»
VOLUME 5 / ISSUE 11 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ

YOSHLAR ORASIDA JINOIY XULQ-ATVORNING SHAKLLANISHI: PSIXOLOGIK XAVF VA HIMOYA OMILLARINING O‘ZARO TA’SIRI

Xidirova Maftuna Rizqul qizi
Sharof Rsashidov nomidagi Samarqand Davlat Universiteti talabasi.

https://doi.org/10.5281/zenodo.24254296

Annotatsiya. *Mazkur maqolada yoshlar orasida jinoiy xulq-atvorning shakllanishi bilan bog‘liq psixologik xavf va himoya omillari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Jinoiy xulq-atvorni tushuntirishda individual xususiyatlar, jumladan, impulsivlik, o‘zini nazorat qilish qobiliyati va hissiy boshqaruv bilan bir qatorda, oilaviy munosabatlar, tengdoshlar ta’siri hamda ijtimoiy muhitning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, oilaviy qo‘llab-quvvatlash, ijobiy ijtimoiy aloqalar va ta’lim muhiti kabi himoya omillarining jinoiy xulq-atvor xavfi bilan munosabati ko‘rib chiqiladi. Maqolaning asosiy maqsadi yoshlar orasida jinoiy xulq-atvorning shakllanishida psixologik xavf va himoya omillarining o‘zaro ta’sirini tahlil qilish, ayrim yoshlarning jinoiy xulq-atvorga moyilligini kuchaytiruvchi hamda bunday xulq-atvorning oldini olishga xizmat qiluvchi omillarni aniqlashtirishdan iborat.*

Kalit so‘zlar: *yoshlar, jinoiy xulq-atvor, psixologik xavf omillari, himoya omillari, impulsivlik, o‘zini nazorat qilish, oilaviy munosabatlar, tengdoshlar ta’siri, ijtimoiy muhit, psixologik profilaktika.*

Аннотация*. В данной статье проводится научно-теоретический анализ психологических факторов риска и защиты, связанных с формированием противоправного поведения среди молодежи. При рассмотрении причин противоправного поведения наряду с индивидуальными особенностями, включая импульсивность, способность к самоконтролю и регуляцию эмоций, освещается значение семейных отношений, влияния сверстников и социальной среды. Также рассматривается взаимосвязь риска противоправного поведения с такими защитными факторами, как поддержка семьи, позитивные социальные связи и образовательная среда. Основная цель статьи заключается в анализе взаимодействия психологических факторов риска и защиты в процессе формирования противоправного поведения среди молодежи, а также в выявлении факторов, повышающих склонность некоторых молодых людей к противоправному поведению, и факторов, способствующих его предупреждению.*

Ключевые слова*: молодежь, противоправное поведение, психологические факторы риска, защитные факторы, импульсивность, самоконтроль, семейные отношения, влияние сверстников, социальная среда, психологическая профилактика.*

Abstract. *This article presents a scientific and theoretical analysis of the with psychological risk and protective factors associated the development of criminal behavior among young people. In explaining criminal behavior, it examines individual characteristics, including impulsivity, self-control, and emotion regulation, alongside the significance of family relationships, peer influence, and the social environment. It also explores the relationship between the risk of criminal behavior and protective factors such as family support, positive social relationships, and the educational environment.*

The main objective of the article is to analyze the interaction between psychological risk and protective factors in the development of criminal behavior among young people and to identify the factors that increase some young people's susceptibility to criminal behavior, as well as those that help prevent it.

Keywords: *youth, criminal behavior, psychological risk factors, protective factors, impulsivity, self-control, family relationships, peer influence, social environment, psychological prevention.*

Yoshlar orasida jinoiy xulq-atvorning shakllanishi zamonaviy jamiyat oldida turgan muhim ijtimoiy va psixologik muammolardan biridir. Yoshlarning qonunga zid xatti-harakatlarga qo‘l urishi nafaqat huquqiy oqibatlar, balki ularning shaxsiy rivojlanishi, oilaviy munosabatlari, ta’lim olishi va jamiyatga moslashuvi bilan bog‘liq murakkab masalalarni ham yuzaga keltiradi. Shu sababli, yoshlar orasida jinoiy xulq-atvorning shakllanish mexanizmlarini o‘rganish hamda unga ta’sir etuvchi omillarni psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilish alohida ahamiyat kasb etadi.

Jinoiy xulq-atvorni faqat shaxsning individual xususiyatlari yoki uning yashash sharoitlari bilan izohlash yetarli emas. Mazkur hodisa ko‘pincha individual, oilaviy va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri bilan bog‘liq. Jumladan, impulsivlik, o‘zini nazorat qilish qobiliyatining sustligi va hissiyotlarni boshqarishdagi qiyinchiliklar xavf omillari sifatida o‘rganiladi. Shu bilan birga, oiladagi nizolar, ota-onaning nazorati va qo‘llab-quvvatlashi, tengdoshlar ta’siri hamda ijtimoiy muhitning xususiyatlari ham yoshlarning xulq-atvori bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Biroq ushbu omillarning mavjudligi muqarrar ravishda jinoyat sodir etilishiga olib kelmaydi, ularning ta’siri boshqa shaxsiy va ijtimoiy sharoitlarga ham bog‘liq. Mazkur masalani o‘rganishda psixologik xavf omillari bilan bir qatorda himoya omillarini ham tahlil qilish muhimdir. Xavf omillari jinoiy xulq-atvor ehtimolining ortishi bilan bog‘liq xususiyat va sharoitlarni ifodalasa, himoya omillari ushbu xavfni kamaytirishga yordam beruvchi individual, oilaviy va ijtimoiy resurslarni anglatadi.

Masalan, oilaviy qo‘llab-quvvatlash, ijobiy ijtimoiy munosabatlar, ta’lim muhitidagi barqarorlik va ijtimoiy mas’uliyat hissi yoshlarning muammoli vaziyatlarga munosabatida muhim o‘rin tutishi mumkin. Shuning uchun yoshlar xulq-atvorini tahlil qilishda faqat jinoyatga moyillikni kuchaytiruvchi omillarni emas, balki uning oldini olishga xizmat qiluvchi sharoitlarni ham hisobga olish zarur.

Muammoning dolzarbligi jinoiy xulq-atvorni yuzaga keltirishi mumkin bo‘lgan omillarni alohida-alohida sanab o‘tish bilan cheklanmasdan, ularning o‘zaro munosabatini tushuntirish zaruratida namoyon bo‘ladi. Xususan, nima sababdan ayrim yoshlar muayyan xavf omillari mavjud bo‘lgan sharoitda jinoiy xatti-harakatlarga qo‘l urishi, boshqalari esa bunday xatti-harakatlardan tiyilishi masalasi psixologik tahlilni talab etadi. Ushbu savolga javob izlash individual xususiyatlar, oilaviy munosabatlar, tengdoshlar ta’siri va ijtimoiy muhitni yagona tizim doirasida ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Shundan kelib chiqib, mazkur maqolaning maqsadi yoshlar orasida jinoiy xulq-atvorning shakllanishida psixologik xavf va himoya omillarining o‘zaro ta’sirini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, jinoiy xulq-atvorga moyillik bilan bog‘liq omillarni hamda uning oldini olishga yordam beruvchi sharoitlarni yoritishdan iborat.

Maqolada individual psixologik xususiyatlar, oilaviy munosabatlar, tengdoshlar ta’siri va ijtimoiy muhitning ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, xavf omillarini himoya omillari bilan birgalikda baholashning yoshlar orasida jinoiy xulq-atvorning oldini olishga qaratilgan psixologik yondashuvlar uchun ahamiyati asoslanadi.

Jinoiy xulq-atvor murakkab hodisa bo‘lib, uning shakllanishini faqat shaxsning individual xususiyatlari yoki tashqi muhit ta’siri bilan izohlab bo’lmaydi. Bu paytada insonning qaror qabul qilishi, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilishi, hissiyotlarini boshqarishi hamda boshqalar bilan munosabatlari muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, yoshlar orasidagi jinoiy xulq-atvorni o‘rganishda individual psixologik xususiyatlar bilan bir qatorda, oilaviy tarbiya, tengdoshlar ta’siri va ijtimoiy sharoitlarni ham hisobga olish kerak bo’ladi. Yoshlik davrida mustaqillikka intilish, o‘zligini namoyon etish va tengdoshlar orasida mavqega ega bo‘lish istagi kuchayishi mumkin.

Bunday ehtiyojlar o‘z-o‘zidan salbiy xulq-atvorga olib kelmaydi. Biroq ayrim vaziyatlarda ijtimoiy bosimga qarshi turishdagi qiyinchiliklar, oqibatlarni yetarlicha baholamaslik yoki muammolarni zo‘ravonlik va boshqa noqonuniy usullar bilan hal qilishga moyillik xavf tug‘dirishi mumkin. Shuning uchun yoshlarning xulq-atvorini baholashda faqat sodir etilgan harakatni emas, balki unga ta’sir ko‘rsatgan psixologik va ijtimoiy sharoitlarni ham tahlil qilish zarur.

Jinoiy xulq-atvorni tushuntiruvchi yondashuvlardan biri bu- ijtimoiy o‘rganish nazariyasidir. Ushbu yondashuvga ko‘ra, inson xulq-atvorining ayrim shakllari boshqalarni kuzatish, ular bilan muloqot qilish va ayrim harakatlarning oqibatlarini o‘rganish orqali shakllanishi mumkin. Masalan, noqonuniy xatti-harakatlar tengdoshlar orasida maqom, moddiy manfaat yoki guruh tomonidan qabul qilinish vositasi sifatida ko‘rilsa, ayrim yoshlar bunday xatti-harakatlarni takrorlashga moyil bo‘lishi mumkin. Biroq bu ta’sir barcha yoshlarda bir xil natija bermaydi: shaxsiy qarashlar, oilaviy munosabatlar va boshqa ijtimoiy aloqalar ham xulq-atvor tanloviga katta ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, jinoiy xulq-atvorni tahlil qilishda o‘zini nazorat qilish qobiliyatiga ham e’tibor qaratish lozim. Shoshqaloq qarorlar qabul qilish, kuchli hissiyotlar ta’sirida harakat qilish va uzoq muddatli oqibatlarni hisobga olmaslik ayrim xavfli vaziyatlarda ahamiyat kasb etishi mumkin. Shunga qaramay, impulsivlik yoki hissiy boshqaruvdagi qiyinchiliklarning mavjudligi inson albatta jinoyat sodir etadi, degani emas. Bu xususiyatlarni boshqa omillar bilan birgalikda baholash kerak. Shunday ekan, yoshlar orasida jinoiy xulq-atvorning psixologik mohiyatini anglash uchun individual xususiyatlar, ijtimoiy o‘rganish jarayoni va shaxs yashaydigan muhit o‘rtasidagi munosabatlarni kompleks ravishda ko‘rib chiqish zarur.

Bunday yondashuv jinoiy xulq-atvor xavfini oshiruvchi omillarni aniqlash bilan birga, uning oldini olishga yordam beradigan psixologik va ijtimoiy resurslarni ham o‘rganadi.

Yoshlar orasida jinoiy xulq-atvorning shakllanishini tushunishda oilaviy munosabatlar, tengdoshlar ta’siri va ijtimoiy muhitni hisobga olish muhimdir. Oiladagi doimiy nizolar, zo‘ravonlik, e’tiborsizlik va ota-onaning yetarli qo‘llab-quvvatlamasligi yoshlarning hissiy holati hamda xulq-atvoriga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Aksincha, oiladagi ishonch, ochiq muloqot va oqilona nazorat ijobiy xulq-atvor shakllanishiga yordam beradi. Tengdoshlar muhiti ham yoshlarning qarorlariga ta’sir ko‘rsatadi. Agar noqonuniy xatti-harakatlar muayyan guruhda ma’qullansa yoki obro‘ qozonish vositasi sifatida ko‘rilsa, ayrim yoshlar guruh bosimi ostida

shunday harakatlarga qo‘l urishi ehtimoli bor. Biroq tengdoshlarning ta’siri har doim ham salbiy bo‘lavermaydi: ijobiy do‘stlik munosabatlari aksincha, xavfli xatti-harakatlardan tiyilishga sabab bo’lishi mumkin. Shuningdek, ta’lim muhiti, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va foydali faoliyat bilan shug‘ullanish ham ahamiyatlidir. Shu sababdan jinoiy xulq-atvorni faqat shaxsning o‘ziga bog‘lash to‘g‘ri emas. Uni shakllantirishi mumkin bo‘lgan omillarni oila, tengdoshlar va ijtimoiy muhit bilan bog‘lab tahlil qilish lozim.

Ayano va hammualliflar tomonidan 2024-yilda olib borilgan tadqiqotda yoshlar orasida jinoiy xulq-atvor bilan bog‘liq xavf va himoya omillari tizimli sharhlar hamda meta-tahlillar asosida o‘rganilgan. Tadqiqotchilar 29 ta tizimli sharhni, jumladan, 22 ta meta-tahlilni tahlil qilib, individual, oilaviy, maktab va ijtimoiy muhitga oid omillarni aniqlaganlar. Natijalarga ko‘ra, ota-ona nazoratining yetarli emasligi va tengdoshlar bosimi jinoiy xulq-atvor xavfining ortishi bilan bog‘liq bo‘lgan. Aksincha, qo‘llab-quvvatlovchi maktab muhiti xavfning pasayishiga sabab bo’lishi ko’rsatilgan. Mazkur natijalar yoshlar orasida jinoiy xulq-atvorni tushuntirishda faqat individual xususiyatlarni emas, balki oilaviy va ijtimoiy muhitni ham hisobga olish zarur ekanligini anglatadi.

Yoshlar orasida jinoiy xulq-atvorni tushuntirishda xavf omillarini alohida ko‘rib chiqish yetarli emas. Muhim masala — bu omillarning bir-biri bilan qanday munosabatga kirishishi va himoya omillari ularning ta’sirini qay darajada kamaytirishi mumkinligidir. Masalan, o‘zini nazorat qilishda qiynaladigan, oilasida yetarli qo‘llab-quvvatlashni his qilmaydigan va qonunga zid xatti-harakatlarni ma’qullaydigan guruh bilan yaqin aloqada bo‘lgan yosh bir nechta xavf omillariga duch kelishi mumkin. Biroq bu holat uning albatta jinoyat sodir etadi degani emas.

Oilaviy qo‘llab-quvvatlash, ijobiy ijtimoiy munosabatlar, ta’lim bilan barqaror aloqa va muammolarni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalari himoya omillari sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Ular yoshlarning murakkab vaziyatlarga moslashishi va salbiy ta’sirlarga qarshi turishiga yordam berishi mumkin. Shuning uchun yoshlar bilan olib boriladigan psixologik profilaktika ishlarida hissiy boshqaruv, o‘zini nazorat qilish, mustaqil qaror qabul qilish va nizolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga e’tibor qaratish zarur. Profilaktika jarayonida oila, ta’lim muassasalari, psixologlar va tegishli mutaxassislarning hamkorligi ham muhimdir. Bunda yoshlarni faqat xavf guruhiga mansubligi sababli salbiy baholashdan saqlanish, ularning individual ehtiyojlarini hisobga olish va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish lozim. Demak, jinoiy xulq-atvorning oldini olishda xavf omillarini aniqlash bilan birga, himoya omillarini mustahkamlash kerak.

Yoshlar orasida jinoiy xulq-atvorning shakllanishi individual psixologik xususiyatlar, oilaviy munosabatlar va ijtimoiy muhit bilan bog‘liq murakkab jarayondir. Mazkur omillarning hech biri alohida holda jinoiy xulq-atvorni aniq belgilamaydi. Shuning uchun, ushbu hodisani tushuntirishda xavf omillarini o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganish juda muhim. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, impulsivlik, o‘zini nazorat qilishdagi qiyinchiliklar, oilaviy nizolar va salbiy tengdoshlar ta’siri jinoiy xulq-atvor xavfi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, oilaviy qo‘llab-quvvatlash, ijobiy ijtimoiy munosabatlar, ta’lim muhiti va hissiy boshqaruv ko‘nikmalari himoya omillari

sifatida muhim o‘rin tutadi. Aynan xavf va himoya omillarining o‘zaro munosabatini hisobga olish yoshlar xulq-atvorini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlar orasida jinoiy xulq-atvorning oldini olish uchun uning yuzaga kelishiga ta’sir etuvchi psixologik va ijtimoiy omillarni birgalikda o‘rganish muhim.

Yoshlarning o‘zini nazorat qilish va hissiyotlarini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish, oilaviy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish hamda sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirish profilaktikaning muhim yo‘nalishlari hisoblanadi. Shu bois, yoshlar bilan ishlashda jazolashga qaratilgan choralar bilan cheklanmay, ularning xulq-atvoriga ta’sir etuvchi sabablarni anglash va xavf omillarini kamaytirishga ham e’tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. E. G‘oziyev “Umumiy psixofiziologiya” T. 2010 y.
2. A.A. Baxramova “Суд-психологик экспертиза” // O‘quv qo‘llanma. – Samarqand, 2025.
3. O.S. Qodirov, Sh.N. Xotamov. Ijtimoiy psixologiya //Darslik. Samarqand, 2023.
4. Youth.gov. *Risk & Protective Factors.* https://youth.gov/youth-topics/juvenile-justice/risk-and-protective-factors
5. Ayano, G., Rooney, R., Pollard, C. M., et al. (2024). Risk and protective factors of youth crime: An umbrella review of systematic reviews and meta-analyses. *Clinical Psychology Review, 113,* 102479. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2024.102479